International Journal of Advanced Research and Multidisciplinary Trends (IJARMT)
An International Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal
Impact Factor: 7.2 Website: https://ijarmt.com ISSN No.: 3048-9458

निर्देशित वाचन-विचार (DRTA) कार्यनीतीचा विद्यार्थ्यांच्या वाचन आकलन व चिकित्सक विचारक्षमतेवर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास

सविता शिवराम घुले
संशोधक विद्यार्थी, विद्या प्रतिष्ठान संचलित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पदव्युत्तर महाविद्यालय आणि संशोधन केंद्र, अहमदनगर
डॉ. भालचंद्र बाळकृष्ण भावे
संशोधन मार्गदर्शक, प्राचार्य, शिक्षण प्रसारक संस्थेचे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय**,** संगमनेर जि. अहमदनगर

सारांश:
वाचन ही केवळ लिखित शब्द ओळखण्याची प्रक्रिया नसून अर्थनिर्मिती, अनुमान, विश्लेषण, मूल्यमापन आणि विचार यांचा समन्वय साधणारी बौद्धिक प्रक्रिया आहे. माध्यमिक स्तरावर विद्यार्थ्यांकडून पाठ्यांशाचा आशय समजून घेण्याबरोबरच त्यातील कारण-परिणाम संबंध ओळखणे, अनुमान काढणे, पुराव्यांच्या आधारे निष्कर्ष मांडणे आणि स्वतःच्या विचारांचे पुनर्मूल्यांकन करणे अपेक्षित असते. प्रस्तुत शोध निबंधात **Directed Reading-Thinking Activity (DRTA)** अर्थात 'निर्देशित वाचन-विचार कार्यनीती'चा वाचन आकलन आणि चिकित्सक विचारक्षमतेच्या विकासाशी असलेला संबंध अभ्यासण्यात आला आहे. DRTA मध्ये पूर्वज्ञान जागृत करणे, मजकुराविषयी अंदाज व्यक्त करणे, टप्प्याटप्प्याने वाचन करणे, अंदाजांसाठी पाठ्यपुरावे शोधणे आणि आवश्यकतेनुसार पूर्वानुमान बदलणे या प्रक्रियांना महत्त्व दिले जाते. उपलब्ध संशोधनांमध्ये DRTA मुळे विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग, अनुमानात्मक आकलन, तर्कशक्ती आणि वाचनातील स्वनियंत्रण वाढण्याची क्षमता दिसून येते. या कार्यनीतीची उद्दिष्टे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील चिकित्सक विचार, क्षमताधारित शिक्षण आणि संकल्पनात्मक आकलनाच्या दिशेशी सुसंगत असल्याचेही स्पष्ट होते.

मुख्य शब्द: DRTA, निर्देशित वाचन, वाचन आकलन, चिकित्सक विचार, अनुमान, पूर्वज्ञान, सक्रिय वाचन, पाठ्यपुरावा, माध्यमिक शिक्षण, क्षमताधारित अध्ययन.

प्रस्तावना:

विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीमध्ये वाचन आकलनाला मूलभूत स्थान आहे. भाषा विषयापुरतेच नव्हे, तर इतिहास, भूगोल, विज्ञान, समाजशास्त्र आणि इतर विषयांतील ज्ञान समजून घेण्यासाठी प्रभावी वाचन आवश्यक असते. मात्र केवळ मजकुराचे शब्दशः वाचन म्हणजे आकलन नव्हे. विद्यार्थ्याने मजकुरातील मुख्य कल्पना ओळखणे, अप्रत्यक्ष अर्थ समजून घेणे, पूर्वज्ञानाशी नवीन माहिती जोडणे, प्रश्न उपस्थित करणे, पुरावे शोधणे आणि स्वतःचे निष्कर्ष तपासणे आवश्यक असते. अशा सक्रिय वाचनासाठी Directed Reading-Thinking Activity (DRTA) ही महत्त्वाची अध्यापन कार्यनीती मानली जाते. DRTA मध्ये विद्यार्थ्यांना वाचनापूर्वी अंदाज करण्यास, वाचनादरम्यान पुरावे शोधण्यास आणि नंतर स्वतःचे अंदाज स्वीकारण्यास अथवा बदलण्यास प्रवृत्त केले जाते. त्यामुळे विद्यार्थी निष्क्रिय माहितीग्राहक न राहता स्वतंत्रपणे विचार करणारा वाचक बनतो. संकल्पनात्मक आकलन, क्षमता आणि अध्ययन

निष्पत्ती यांवर भर देणाऱ्या सध्याच्या भारतीय शैक्षणिक दृष्टिकोनात अशा विद्यार्थी-केंद्रित कार्यनीतींचे महत्त्व अधिक वाढले आहे.

उद्दिष्टे:

1. निर्देशित वाचन-विचार (DRTA) कार्यनीतीचे स्वरूप, तत्त्वे आणि अध्यापन प्रक्रिया स्पष्ट करणे.
2. DRTA कार्यनीतीचा माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या वाचन आकलन क्षमतेशी असलेला संबंध अभ्यासणे.
3. विद्यार्थ्यांची चिकित्सक विचारक्षमता, अनुमानक्षमता, विश्लेषणशक्ती आणि पुराव्यांच्या आधारे निष्कर्ष काढण्याची क्षमता विकसित करण्यात DRTA ची भूमिका तपासणे.
4. पारंपरिक वाचन-अध्यापनाच्या तुलनेत DRTA मधील विद्यार्थी सहभाग, स्व-विचार आणि अर्थनिर्मितीच्या प्रक्रियेचे विश्लेषण करणे.
5. समकालीन क्षमताधारित, डिजिटल आणि विद्यार्थी केंद्रित शिक्षणाच्या संदर्भात DRTA कार्यनीतीची उपयुक्तता अधोरेखित करणे.

शोध विषयाचे महत्त्व:

माध्यमिक स्तर हा विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक विकासाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचा टप्पा आहे. या स्तरावर विद्यार्थी केवळ माहिती लक्षात ठेवण्यापासून तिचे विश्लेषण, तुलना, मूल्यमापन आणि उपयोग करण्याच्या दिशेने जात असतो. त्यामुळे भाषेच्या अध्यापनात 'पाठ वाचा आणि प्रश्नांची उत्तरे लिहा' एवढ्यापुरते वाचन मर्यादित न ठेवता विद्यार्थ्याला विचार करायला लावणाऱ्या पद्धतींची आवश्यकता आहे. प्रस्तुत अभ्यासाचे महत्त्व प्रामुख्याने दोन क्षमतांच्या विकासाशी संबंधित आहे ते म्हणजे वाचन आकलन आणि चिकित्सक विचारक्षमता. DRTA विद्यार्थ्यांना 'पुढे काय घडेल?', 'तुम्हाला असे का वाटते?', 'मजकुरात त्याचा कोणता पुरावा आहे?' अशा प्रश्नांद्वारे वाचनात सक्रियपणे सहभागी करते. त्यामुळे विद्यार्थ्याचा भर उत्तर लक्षात ठेवण्यापेक्षा उत्तरामागील तर्क समजण्यावर जातो.

NCF-SE आधारित NCERT च्या मार्गदर्शक सूचनांमध्ये पाठांतरकेंद्रित शिक्षणापासून संकल्पनात्मक आकलन आणि मोजता येणाऱ्या क्षमतांकडे जाण्यावर भर देण्यात आला आहे. या पार्श्वभूमीवर DRTA सारख्या कार्यनीती अभ्यासणे शिक्षक, अभ्यासक्रम निर्माते, संशोधक आणि शिक्षक-प्रशिक्षण संस्थांसाठी उपयुक्त ठरते.

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत शोध निबंधाचे स्वरूप वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक आणि साहित्याधारित (Descriptive-Analytical and Review-Based) आहे. DRTA कार्यनीतीसंबंधी उपलब्ध पुस्तके, संशोधन लेख, शैक्षणिक नियतकालिके, संशोधन अहवाल, शैक्षणिक धोरण दस्तऐवज आणि अधिकृत संकेतस्थळांवरील माहिती यांचा दुय्यम स्रोत म्हणून उपयोग करण्यात आला आहे.

विशेषतः Stauffer यांच्या DRTA संकल्पनेचा सैद्धान्तिक आधार, Haggard यांचे चिकित्सक विचारासंबंधी विवेचन, विविध प्रायोगिक संशोधनांतील वाचन आकलनविषयक निष्कर्ष, तसेच भारतातील राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण व राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखड्यातील क्षमताधारित अध्यापनाची दिशा विचारात घेण्यात आली आहे. Haggard यांनी DRTA च्या पायऱ्या आणि चिकित्सक विचाराच्या विकासातील तिच्या भूमिकेचे विश्लेषण केले आहे. सातवीतील विद्यार्थ्यांवरील एका प्रायोगिक अभ्यासात DRTA वापरलेल्या गटाच्या वाचन आकलनातील उत्तरचाचणी गुण नियंत्रण गटापेक्षा उच्च आढळले होते; त्या

अभ्यासात प्रायोगिक गटाच्या पूर्वचाचणी व उत्तरचाचणी गुणांमध्येही सांख्यिकीयदृष्ट्या लक्षणीय वाढ नोंदविण्यात आली.

या निबंधात कोणतीही काल्पनिक प्राथमिक आकडेवारी वापरलेली नाही. पुढील प्रायोगिक संशोधनासाठी पूर्वचाचणी, उत्तरचाचणी नियंत्रण गट अर्ध-प्रायोगिक आराखडा (Pre-test–Post-test Control Group Quasi-experimental Design) वापरता येईल. वाचन आकलन चाचणी, चिकित्सक विचारक्षमता मापन, निरीक्षण सूची आणि विद्यार्थी अभिप्राय ही साधने त्यासाठी उपयुक्त ठरू शकतात.

DRTA : संकल्पना आणि स्वरूप:

Directed Reading-Thinking Activity ही वाचन आणि विचार यांना एकत्र करणारी विद्यार्थी-केंद्रित अध्यापन कार्यनीती आहे. तिचा मूलभूत हेतू विद्यार्थ्याने शिक्षकाने दिलेला अर्थ जसाच्या तसा स्वीकारण्याऐवजी स्वतः मजकुराशी संवाद साधावा हा आहे. DRTA चा विकास Russell G. Stauffer यांच्या कार्याशी संबंधित मानला जातो. पुढील काळात विविध संशोधकांनी तिच्या वापराचे स्वरूप विकसित केले. सातवीतील विद्यार्थ्यांवरील DRTA संशोधनातही ही पद्धत Stauffer यांच्या कार्यावर आधारित असल्याचे नमूद केले आहे.

DRTA मध्ये 'वाचणे' आणि 'विचार करणे' या दोन्ही प्रक्रिया एकाच वेळी घडतात. विद्यार्थी एखाद्या कथेचे शीर्षक, चित्र, पहिला परिच्छेद किंवा काही संकेत पाहतो. त्यावरून पुढील आशयाविषयी अंदाज व्यक्त करतो. त्यानंतर मजकुराचा काही भाग वाचून आपला अंदाज योग्य की अयोग्य हे तपासतो. केवळ अंदाज सांगणे पुरेसे नसते; 'असे का वाटते?' आणि 'मजकुरात कोणता पुरावा आहे?' हे महत्त्वाचे प्रश्न असतात. Reading Rockets च्या मांडणीनुसारही प्रश्न विचारणे, अंदाज करणे आणि पुढील वाचनातून ते अंदाज पुष्ट अथवा खोडून काढणे ही DRTA ची मध्यवर्ती प्रक्रिया आहे.

यामुळे वाचन ही सरळ रेषेत चालणारी प्रक्रिया राहत नाही. ती अंदाज, वाचन, तपासणी, पुनर्विचार अशा आवर्तनशील स्वरूपात विकसित होते.

DRTA च्या अध्यापन प्रक्रियेतील प्रमुख टप्पे:

DRTA चा प्रभावी उपयोग करण्यासाठी शिक्षक मजकुराची योग्य विभागणी करतो. संपूर्ण पाठ एकाच वेळी वाचण्याऐवजी विचार करण्यास वाव मिळेल अशा ठिकाणी वाचन थांबवले जाते. पहिल्या टप्प्यात विद्यार्थ्यांचे पूर्वज्ञान जागृत केले जाते. शीर्षक, चित्र, उपशीर्षक किंवा एखादा प्रमुख शब्द पाहून 'हा मजकूर कशासंबंधी असू शकतो?' असे प्रश्न विचारले जातात. दुसऱ्या टप्प्यात विद्यार्थी अंदाज किंवा अनुमान व्यक्त करतात. प्रत्येक विद्यार्थ्याचा अंदाज समान असणे आवश्यक नसते. उदाहरणार्थ, एखाद्या कथेत प्रमुख पात्राने अचानक गाव सोडण्याचा निर्णय घेतल्यास पुढे काय घडेल याबाबत विद्यार्थी वेगवेगळ्या शक्यता मांडू शकतात.

तिसऱ्या टप्प्यात विद्यार्थी निश्चित भागाचे उद्देशपूर्ण वाचन करतात. त्यांचा उद्देश केवळ 'पुढे काय झाले?' हे जाणणे नसून आपल्या अंदाजाला पाठिंबा देणारा किंवा त्याला चुकीचा सिद्ध करणारा पुरावा शोधणे हा असतो. चौथ्या टप्प्यात अंदाजांचे परीक्षण केले जाते. शिक्षक विचारतो 'तुमचा अंदाज बरोबर होता का?', 'कोणत्या वाक्यावरून असे दिसते?', 'आता तुमचे मत बदलले आहे का?' पाचव्या टप्प्यात नवीन माहितीच्या आधारे विद्यार्थी पुनःअंदाज करतात. ही प्रक्रिया मजकूर पूर्ण होईपर्यंत पुढे चालू राहते.

शेवटी संपूर्ण मजकुरावर चर्चा, सारांश, मुख्य कल्पना, लेखकाचा दृष्टिकोन आणि पर्यायी अर्थ यावर विचार केला जातो. या रचनेमुळे विद्यार्थी अर्थनिर्मितीचा सक्रिय भागीदार बनतो.

वाचन आकलन क्षमतेवर DRTA चा परिणाम:

वाचन आकलनाचे अनेक स्तर आहेत. पहिला स्तर म्हणजे मजकुरातील प्रत्यक्ष माहिती समजणे. त्यानंतर अनुमानात्मक आकलन, कारण, परिणाम संबंध, मुख्य कल्पना, लेखकाचा हेतू आणि मूल्यांकनात्मक आकलन येते. DRTA विशेषतः दुसऱ्या आणि उच्च स्तरांवरील आकलनाला चालना देते. विद्यार्थी अंदाज करताना स्वतःच्या पूर्वज्ञानाचा आणि मजकुरातील संकेतांचा उपयोग करतो. उदाहरणार्थ, एखाद्या परिच्छेदातील वातावरण, पात्राचे वर्तन किंवा विशिष्ट घटना लक्षात घेऊन पुढील घटना काय असू शकते याचा अंदाज घेतो. म्हणजे तो फक्त वाक्ये वाचत नसतो; तो वाक्यांतील संबंधांचा अर्थ लावत असतो.

DRTA ची दुसरी महत्त्वाची देणगी म्हणजे मुख्य आणि गौण माहितीमधील फरक ओळखण्याची सवय**.** आपल्या अंदाजासाठी पुरावा शोधताना विद्यार्थ्याला कोणती माहिती महत्त्वाची आहे हे ठरवावे लागते. तिसरे म्हणजे या पद्धतीमुळे अनुमानात्मक आकलन विकसित होते. प्रत्येक उत्तर मजकुरात थेट लिहिलेले नसते. लेखकाने दिलेल्या संकेतांवरून अप्रत्यक्ष अर्थ काढावा लागतो. DRTA या प्रक्रियेचा वारंवार सराव घडवते.

DRTA वापरणाऱ्या सातवीतील विद्यार्थ्यांच्या एका नियंत्रित अभ्यासात प्रयोग गटाने वाचन आकलनाच्या उत्तरचाचणीत नियंत्रण गटापेक्षा अधिक सरासरी गुण मिळवले; प्रयोग गटामध्ये पूर्वचाचणीच्या तुलनेत उत्तरचाचणीतील सुधारणा सांख्यिकीयदृष्ट्या लक्षणीय होती. यावरून DRTA च्या परिणामक्षमतेबाबत सकारात्मक संकेत मिळतात; तथापि वेगवेगळ्या भाषा, वयोगट आणि शैक्षणिक संदर्भांमध्ये स्वतंत्र संशोधन आवश्यक आहे.

चिकित्सक विचारक्षमतेच्या विकासातील भूमिका:

चिकित्सक विचार म्हणजे कोणतीही माहिती तात्काळ खरी मानणे नव्हे; तर तिचे परीक्षण करणे, पुरावे पाहणे, पर्यायी शक्यता विचारात घेणे आणि कारणसंगत निष्कर्षापर्यंत पोहोचणे होय. DRTA ची संपूर्ण प्रक्रिया याच प्रकारच्या विचाराला प्रोत्साहन देते. Haggard यांनी DRTA आणि Critical Thinking यांच्या विकासातील संबंधावर स्वतंत्रपणे भर दिला आहे. विद्यार्थ्याने एकदा केलेला अंदाज कायम बरोबर मानावा अशी DRTA ची अपेक्षा नसते. उलट नवीन पुरावा समोर आल्यावर मत बदलण्याची तयारी असावी लागते. ही बाब चिकित्सक विचारातील अतिशय महत्त्वाचा गुण विकसित करते ते म्हणजे पुराव्याच्या आधारे स्वतःच्या भूमिकेचे पुनर्मूल्यांकन करणे.

उदाहरणार्थ, एखाद्या कथेत सुरुवातीला एखादे पात्र दोषी वाटत असेल; परंतु पुढील परिच्छेदात वेगळी माहिती मिळाल्यानंतर विद्यार्थ्याने आपले मत बदलणे अपेक्षित असते. या प्रक्रियेत 'मी आधी असे का मानले?', 'नवीन पुरावा काय सांगतो?', 'कोणता निष्कर्ष अधिक तर्कसंगत आहे?' अशा मानसिक प्रक्रिया कार्यरत होतात. यातून प्रश्न विचारणे, पुरावा शोधणे, कारणमीमांसा करणे, पर्यायी विचार स्वीकारणे आणि निष्कर्षांचे समर्थन करणे या क्षमतांचा विकास होतो. त्यामुळे DRTA ही केवळ भाषिक आकलनाची पद्धत न राहता विचारशक्ती विकसित करणारी कार्यनीती ठरते.

स्वनियंत्रित व मेटाकॉग्निटिव्ह वाचन:

DRTA चा आणखी एक महत्त्वाचा परिणाम म्हणजे विद्यार्थी स्वतःच्या वाचन प्रक्रियेची जाणीव ठेवू लागतो. 'मला हा भाग समजला का?', 'माझा पूर्वीचा अंदाज चुकीचा का ठरला?', 'कोणता संकेत मी दुर्लक्षित केला?' असे प्रश्न म्हणजे मेटाकॉग्निटिव्ह विचार होय. पारंपरिक वाचनात विद्यार्थी अनेकदा परिच्छेद पूर्ण करतो; परंतु त्यातील अर्थ न समजताही पुढे जात राहतो. DRTA मध्ये प्रत्येक निश्चित टप्प्यावर थांबून

स्वतःच्या आकलनाची तपासणी करावी लागते. त्यामुळे 'मी वाचत आहे' यापासून 'मी जे वाचतो आहे ते मला समजत आहे का?' या उच्च स्तरावरील जाणीवेपर्यंत विद्यार्थी पोहोचतो.

ही सवय एकदा विकसित झाली की तिचा उपयोग इतर विषयांतही होऊ शकतो. इतिहासातील घटनांचे कारण शोधणे, विज्ञानातील विधानामागील पुरावा पाहणे किंवा सामाजिक प्रश्नांवरील लेखातील दावे तपासणे यासाठीही अशी विचारपद्धती उपयुक्त आहे.

माध्यमिक स्तरासाठी DRTA ची उपयुक्तता:

माध्यमिक स्तरावर पाठ्यपुस्तकांतील मजकुराची जटिलता वाढते. कथा-कवितेबरोबरच चरित्र, आत्मकथन, वैचारिक लेख, माहितीपर गद्य, विज्ञानविषयक मजकूर आणि सामाजिक प्रश्नांवरील लेख विद्यार्थ्यांना वाचावे लागतात. अशा वेळी DRTA चा वापर साहित्यिक आणि माहितीपर अशा दोन्ही प्रकारच्या पाठांसाठी करता येतो. कथात्मक पाठासाठी 'पुढे काय होईल?' हा प्रश्न उपयोगी ठरतो. माहितीपर लेखासाठी मात्र प्रश्नांचे स्वरूप बदलता येते जसे की 'लेखक पुढे कोणते कारण देईल?', 'या समस्येवर कोणता उपाय मांडला जाईल?', 'या आकडेवारीवरून कोणता निष्कर्ष निघू शकतो?'

अशा प्रकारे DRTA एकाच साच्यात अडकलेली पद्धत नाही. शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या वय, भाषा, विषय आणि पाठाच्या स्वरूपानुसार तिचे रूपांतर करू शकतो. वैयक्तिक, लहान गट आणि संपूर्ण वर्ग अशा विविध स्वरूपात ती वापरता येते.

वर्गातील विद्यार्थी सहभाग आणि संवाद:

DRTA मध्ये शिक्षक 'उत्तर सांगणारा' केंद्रबिंदू न राहता 'विचाराला दिशा देणारा' मार्गदर्शक बनतो. एखादा विद्यार्थी म्हणतो, 'मला वाटते की पात्र पुढे शहरात जाईल.' शिक्षकाने लगेच ते बरोबर अथवा चूक घोषित करण्याऐवजी 'तुला असे का वाटते?' हा प्रश्न विचारणे अधिक महत्त्वाचे असते. यामुळे वर्गात विविध मतांना स्थान मिळते. विद्यार्थ्यांना स्वतःचे विचार मांडण्याची आणि इतरांचे विचार ऐकण्याची संधी मिळते. दोन विद्यार्थ्यांचे अंदाज वेगळे असतील तर त्यांच्यात 'कोणाचे उत्तर बरोबर?' यापेक्षा 'कोणत्या अंदाजाला अधिक पाठ्यपुरावा आहे?' अशी शैक्षणिक चर्चा होऊ शकते.

यातून संवाद कौशल्य, ऐकण्याची वृत्ती, मतभिन्नतेचा स्वीकार आणि युक्तिवादाची शिस्त विकसित होऊ शकते. अशा विद्यार्थी केंद्रित प्रक्रियेला आधुनिक क्षमताधारित अध्यापनाच्या व्यापक उद्दिष्टांशी जोडता येते. NCF-SE आधारित मार्गदर्शक सूचना शिक्षण निष्पत्ती, क्षमता आणि संकल्पनात्मक समज यांच्या दिशेने नियोजन करण्यावर भर देतात.

मातृभाषा, मराठी अध्यापन आणि DRTA:

मराठी माध्यमातील विद्यार्थ्यांसाठीही DRTA अत्यंत सहजपणे वापरता येते. कुमारभारती किंवा इतर भाषिक पाठ्यपुस्तकातील कथा, व्यक्तिचित्रे, प्रवासवर्णने, वैचारिक लेख आणि माहितीपर उतारे निवडून शिक्षक वाचन थांबे निश्चित करू शकतो. उदाहरणार्थ, एखाद्या कथेत संकटाची परिस्थिती निर्माण झाल्यानंतर पाठ थांबवून प्रश्न विचारता येतील जसे की 'पात्र आता कोणता निर्णय घेईल?', 'तुमच्या अंदाजासाठी आतापर्यंतच्या कथेत कोणता पुरावा आहे?', 'लेखकाने दिलेला कोणता संकेत महत्त्वाचा वाटतो?'

यामुळे भाषा अध्यापनातील प्रश्नोत्तर पद्धती अधिक विचारप्रधान बनते. मराठी भाषेतील शब्दसंपदा, वाक्प्रचार आणि साहित्यिक संकेत यांचे आकलनही संदर्भातून होऊ शकते. महाराष्ट्रातील SCERT च्या प्रसारमाध्यम विभागाच्या उपक्रमांमध्ये वाचनसंस्कृती वाढविणे, वाचन चळवळ आणि शैक्षणिक

साहित्याचा प्रसार यांना स्थान देण्यात आले आहे; 'जीवन शिक्षण' मासिकाद्वारे नवीन शैक्षणिक तंत्रे आणि प्रयोग शिक्षकांपर्यंत पोहोचविले जातात. अशा उपक्रमांना DRTA सारख्या वाचन कार्यनीतींची जोड देणे उपयुक्त ठरू शकते.

डिजिटल युगातील DRTA ची समकालीन प्रासंगिकता:

आज विद्यार्थी केवळ पाठ्यपुस्तक वाचत नाहीत. वेबसाइट्स, डिजिटल लेख, ऑनलाइन बातम्या, संदेश, व्हिडिओसोबत असलेला मजकूर आणि विविध डिजिटल माध्यमांमधील माहिती सतत त्यांच्या समोर येते. अशा परिस्थितीत 'जे वाचले ते खरे' अशी भूमिका पुरेशी नाही. माहितीचा स्रोत, दाव्यामागील पुरावा, भाषेतील पूर्वग्रह आणि पर्यायी माहिती यांचे परीक्षण करणे आवश्यक बनते. DRTA ची मूलभूत विचाररचना डिजिटल साक्षरतेसाठीही उपयुक्त ठरू शकते. उदाहरणार्थ, ऑनलाइन लेखाचे शीर्षक पाहून विद्यार्थी त्यातील संभाव्य दाव्यांचा अंदाज घेऊ शकतो. नंतर लेखातील पुरावे पाहून आपला अंदाज योग्य आहे का ते तपासू शकतो. दोन वेगवेगळ्या मजकुरांची तुलना करून निष्कर्ष बदलू शकतो.

त्यामुळे DRTA ही केवळ साहित्यिक पाठांच्या अध्यापनापुरती मर्यादित ठेवण्याची गरज नाही. ती Critical Reading, Media Literacy आणि Information Literacy यांच्या प्रारंभिक प्रशिक्षणासाठीही अनुकूल करता येते. हा तिच्या आजच्या काळातील सर्वांत महत्त्वाचा उपयोग मानता येईल.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आणि क्षमताधारित शिक्षणाशी सुसंगती:

सध्याच्या भारतीय शालेय शिक्षणात पाठांतराऐवजी समज, अनुप्रयोग, क्षमता आणि विचार यावर भर वाढविण्याची दिशा स्पष्ट आहे. NCERT च्या NCF-SE अंमलबजावणीविषयक मार्गदर्शक सूचनांमध्ये विद्यार्थ्यांना खऱ्या अर्थाने संकल्पनात्मक समज आणि क्षमता विकसित करण्यासाठी वेळ व शैक्षणिक अवकाश देण्यावर भर आहे; मूल्यांकनही अध्ययन निष्पत्ती आणि क्षमतांशी जोडण्याची अपेक्षा व्यक्त करण्यात आली आहे.

DRTA मध्ये विद्यार्थ्याला तयार उत्तर देण्याऐवजी स्वतः अनुमान, वाचन, पुरावा आणि निष्कर्ष या प्रक्रियेतून जाण्याची संधी मिळते. म्हणून DRTA ही क्षमताधारित शिक्षणाशी स्वाभाविकपणे सुसंगत ठरते. राष्ट्रीय स्तरावरील PARAKH Rashtriya Sarvekshan देखील विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन प्रगतीचे मूल्यमापन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या व्यापक उद्दिष्टांशी जोडून पाहते. त्यामुळे शालेय अध्यापनात केवळ अभ्यासक्रम पूर्ण करण्याऐवजी प्रत्यक्ष आकलन आणि विचारक्षमता विकसित करणाऱ्या पद्धतींची आवश्यकता वाढत आहे.

DRTA आधारित मूल्यांकन:

DRTA चा वापर केल्यानंतर मूल्यांकनात फक्त बहुपर्यायी प्रश्न किंवा थेट माहिती विचारणे पुरेसे नाही. विद्यार्थ्याच्या विचारप्रक्रियेचे परीक्षण करणारे प्रश्न आवश्यक आहेत.

उदा.:

- 'तुमचा प्रारंभीचा अंदाज कोणता होता?'
- 'तो कोणत्या पुराव्यावर आधारित होता?'
- 'मजकुरातील कोणत्या माहितीमुळे तुमचा अंदाज बदलला?'
- 'लेखकाने वेगळा शेवट केला असता तर तो कोणता असू शकला असता?'
- 'दोन पात्रांच्या निर्णयांपैकी तुम्हाला कोणता योग्य वाटतो? कारण द्या.'
- 'मजकुरातील विधानासाठी पुरावा शोधा.'

अशा प्रश्नांद्वारे शाब्दिक आकलनाबरोबर अनुमानात्मक, विश्लेषणात्मक आणि मूल्यांकनात्मक आकलन तपासता येते. हे NCF-SE च्या अध्ययन निष्पत्ती व क्षमता आधारित मूल्यांकनाच्या दिशेशीही सुसंगत आहे.

DRTA वापरताना येणाऱ्या मर्यादा:

- DRTA चे अनेक फायदे असले तरी तिची अंमलबजावणी विचारपूर्वक करावी लागते.
- प्रथम, प्रत्येक दोन ते तीन वाक्यांनंतर वाचन थांबविल्यास मजकुराचा नैसर्गिक प्रवाह खंडित होऊ शकतो. त्यामुळे योग्य 'वाचन थांबे' निवडणे आवश्यक आहे.
- दुसरे, विद्यार्थ्यांना अंदाज व्यक्त करण्याची सवय नसल्यास सुरुवातीला काही निवडक विद्यार्थीच बोलू शकतात. शिक्षकाने सर्व विद्यार्थ्यांना स्वतंत्र विचारासाठी वेळ द्यावा.
- तिसरे, अंदाज हा मनमानी तर्क नसून पाठ्यपुराव्यावर आधारित असावा हे स्पष्ट केले पाहिजे. अन्यथा प्रक्रिया 'पुढे काय होईल ते ओळखा' या खेळापुरती मर्यादित राहू शकते.
- चौथे, मोठ्या वर्गात प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या विचारप्रक्रियेचे निरीक्षण करणे आव्हानात्मक असू शकते. यासाठी जोडीकार्य, लहान गट, Prediction Chart किंवा डिजिटल प्रतिसाद वापरता येतात.
- DRTA प्रत्येक पाठासाठी समान प्रमाणात उपयुक्त असेलच असे नाही. पाठाचे स्वरूप, विद्यार्थ्यांचे वाचनस्तर आणि अपेक्षित अध्ययन निष्पत्ती लक्षात घेऊन पद्धतीचा वापर आवश्यक आहे.

निष्कर्ष:

निर्देशित वाचन-विचार (DRTA) कार्यनीती ही वाचनाला निष्क्रिय ग्रहणप्रक्रियेपासून सक्रिय अर्थनिर्मितीच्या प्रक्रियेत रूपांतरित करणारी प्रभावी विद्यार्थी केंद्रित कार्यनीती आहे. पूर्वज्ञान जागृत करणे, अंदाज मांडणे, टप्प्याटप्प्याने वाचन करणे, पुरावे शोधणे, अंदाजांची पडताळणी करणे आणि नवीन माहितीच्या आधारे स्वतःचे मत बदलणे या प्रक्रियांमुळे विद्यार्थ्यांच्या वाचन आकलनाबरोबरच चिकित्सक विचारक्षमतेलाही चालना मिळते.

उपलब्ध संशोधनात DRTA वापरलेल्या विद्यार्थ्यांच्या वाचन आकलनामध्ये सकारात्मक परिणाम नोंदविले गेले आहेत. तथापि मराठी माध्यम, विविध सामाजिक पार्श्वभूमी आणि भारतीय माध्यमिक स्तरावर अधिक नियंत्रित प्रायोगिक संशोधनाची आवश्यकता आहे. क्षमताधारित अध्ययन, संकल्पनात्मक आकलन आणि पाठांतरापलीकडील मूल्यांकनाला महत्त्व देणाऱ्या वर्तमान शैक्षणिक दृष्टिकोनाशी DRTA सुसंगत आहे. डिजिटल माहितीच्या वाढत्या प्रभावाच्या काळात पुराव्याच्या आधारे मजकुराचे परीक्षण करणारे स्वतंत्र, सजग आणि चिकित्सक वाचक घडविण्याच्या दृष्टीनेही DRTA चे महत्त्व विशेष आहे.

संदर्भ सूची:

1. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ. कुमारभारती : मराठी, इयत्ता नववी. बालभारती, पुणे.
2. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ. कुमारभारती : मराठी, इयत्ता दहावी. बालभारती, पुणे.
3. राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र. जीवन शिक्षण. विविध अंक, SCERT महाराष्ट्र, 2023.
4. राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र. वाचन चळवळ विषयक शैक्षणिक साहित्य व प्रकाशने. SCERT महाराष्ट्र.

International Journal of Advanced Research and Multidisciplinary Trends (IJARMT)
An International Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal
Impact Factor: 7.2 Website: https://ijarmt.com ISSN No.: 3048-9458

5. महाराष्ट्र शासन, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 : शालेय शिक्षणविषयक शासन निर्णय व मार्गदर्शक सूचना. महाराष्ट्र शासन.
6. Stauffer, Russell G. Directing Reading Maturity as a Cognitive Process. Harper & Row, 1969.
7. Haggard, Martha R. "Developing Critical Thinking with the Directed Reading-Thinking Activity." The Reading Teacher, vol. 41, no. 6, 1988, pp. 526–533.
8. Tierney, Robert J., John E. Readence, and Ernest K. Dishner. Reading Strategies and Practices: A Compendium. Allyn & Bacon, 1995.
9. Oakhill, Jane, Kate Cain, and Carsten Elbro. Understanding and Teaching Reading Comprehension: A Handbook. Routledge, 2014.
10. Chaemsai, Ratchadaporn, and Saowalak Rattanavich. "The Directed Reading-Thinking Activity (DR-TA) and the Traditional Approach Using Tales of Virtue." English Language Teaching, vol. 9, no. 9, 2016, pp. 18–27.
11. Almanza, Teresa. The Effects of the DRTA and Cooperative Learning Strategies on Reading Comprehension. ERIC, 1997.
12. Nerim. "Scrutinizing Directed Reading Thinking Activity (DRTA) Strategy on Students' Reading Comprehension." Journal of Languages and Language Teaching, vol. 8, no. 2, 2020, pp. 128–138.
13. Renn, Catherine E. The Effects of the Directed Reading Thinking Activity on Second Grade Reading Comprehension. Grand Valley State University, 1999.
14. Government of India, Ministry of Education. National Education Policy 2020. Ministry of Education, 2020.
15. National Council of Educational Research and Training. National Curriculum Framework for School Education 2023. NCERT, 2023.